

AK PARTİ DÖNEMİ İLK KÜRESEL KARŞILAŞMA: 1 MART 2003 TEZKERESİ

Abdurrahman BABACAN*

ÖZ

AK Parti'nin tek başına iktidara geldiği Kasım 2002 seçimlerinin hemen ardından küresel çapta karşılaştığı ilk büyük meydan okuma olan 1 Mart Tezkeresi, gerek Türkiye'deki iç dinamikler, gerekse Türkiye-ABD ilişkisinin mahiyeti açısından çoğu dengeyi değiştirebilecek bir döneme kapı açmıştır. Bu bağlamda, Irak işgali, Türkiye'nin hem iç hem dış dinamikleri açısından, sonuçları uzun vadeli olacak hayli zor bir sürecin başladığını göstermiştir. Bu sıkıntılı dönemin, henüz sürecin tam içerisindeki ilk patlama noktası ise, 1 Mart 2003 yılındaki tezkere olmuştur. Bu bakımdan 1 Mart Tezkeresi sürecinin bir bütün olarak analizini yaparken, Türkiye açısından iç ve dış politika yansımalarını tartışmak ve buradan ABD ile ilişkilerde gelecekteki olası kırılma noktalarının oluştuğu zemini analiz etmek yerinde ve faydalı olacaktır. Zira bu, hem bugün yaşanan kopuşlara dair hem de bölgesel ve küresel oryantasyonlu politika yapım süreçlerine dair bizlere bir ufuk sağlayacaktır.

Anahtar Kavramlar: 1 Mart Tezkeresi, Türkiye-ABD İlişkileri

FIRST GLOBAL CHALLENGE IN AK PARTY ERA: MARCH 1 2003 PERMIT

ABSTRACT

As the first major global challenge faced by the AK Party, which came to power with an important majority in November 2002 elections, the March 1 Permit has opened the gate to a period of change of the balances regarding both the internal dynamics in Turkey and the US-Turkey relations. In this context, in terms of both internal and external dynamics of Turkey, Iraq invasion showed that the beginning of a very difficult process will be a long-term process. This troubled period's first explosion point in the whole process yet, was the case of March 1, 2003. In this regard, it will be useful to discuss domestic and foreign policy implications for Turkey and the future ground of the probable vulnerabilities on the relations with the US. This will create a horizon both for the current breaks and regional and global oriented policy making processes, as well.

Keywords: March 1 Permit, Turkey-US Relations

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medipol Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü.

Makalenin kabul tarihi: Şubat 2018.

GİRİŞ

11 Eylül sonrası dünyanın girdiği rota, ABD'nin küresel terörizm tehdidi söylemi üzerinden şekillendirdiği yepyeni bir döneme sahne olmuştur. Bu, küresel çapta olduğu kadar, bölgesel düzlemde de yeni dinamiklerin ortaya çıkmasını getirecek, bölgede öngörülemez bir siyasi- sosyolojik kırılmanın başlamasına sebep olacak ve nihayetinde Türkiye'nin de kendisini içinde bulacağı yüksek risk yoğunluklu bir süreçtir. Bu çerçevede Afganistan ile başlayıp Irak işgaliyle derinleşen yeni kaotik durum, NATO bloğu üyesi olan Türkiye'yi hem iç dinamikler hem dış ilişkiler açısından hayli karmaşık ve zor bir denkleme sokmuştur. Irak'ta uluslararası meşruiyete dayanmayan bir harekâta başlamakla ABD, –İngiltere hariç– en yakın müttefiklerinin dahi desteğini arkasına alamazken; paralel olarak, Türkiye-ABD ilişkileri de yeni bir döneme girmiştir.

Irak işgali sürecinin, bir bütün olarak, Türkiye'nin hem iç hem dış dinamikleri açısından, sonuçları uzun vadeli olacak hayli zor bir sürecin başladığı anlamına gelen bir süreç olduğu yıllar sonra daha net görülmektedir. Bu sıkıntılı dönemin, henüz sürecin tam içerisindeki ilk patlama noktası ise, 1 Mart 2003 yılındaki tezkere olmuştur. Zira AK Parti iktidarının henüz beşinci ayında, üstelik genel başkan Tayyip Erdoğan'ın siyasi yasaklı olduğu için başbakan olamadığı bir zaman diliminde Türkiye açısından ilk ve belirgin bir kırılmaya işaret etmesi, Tezkere sürecinin aynı zamanda Türkiye'nin iç siyasal dinamikleri açısından da hayli önemli bir dönemeç anlamı taşıdığını göstermektedir. Tezkere sürecinde nelerin yaşandığı, Türkiye'nin yeni geliştireceği küresel ve bölgesel vizyonda bu sürecin nereye oturduğu/oturacağı gibi temel sorular, çalışma içerisinde analize konu olacak hususlardır.

Berberinde, tezkere sürecini de içine katarak, bir bütün olarak Irak sürecinin Türkiye'nin yeni vizyonuna nasıl bir yansımalarının olabileceği ve özelde ABD ile kurulacak ilişkileri nereye taşıyacağı gibi noktalar da konu dâhilinde temas edilecek noktalar olacaktır. Buna göre, iki ana başlıkta toparlanacak olursa, ilişkideki süreklilik ve değişim faktörleri şeklinde bir analitik kategorizasyona gitmek suretiyle, bu sürecin nasıl, ne şekilde, nereye oturduğu değerlendirmeye tabi tutulacaktır. Süreklilik faktörleri, jeostratejik boyut, ABD'deki iç siyasi dinamikler ve Türkiye'deki iç siyasi dinamiklerden oluşan bir çerçevede değerlendirilecektir. Bunlarla temel itibariyle, Türkiye ile ABD arasındaki ilişkinin tarihsel ve yapısal olarak var olan ve şartlar ne şekilde değişirse değişsin, özü, doğası ve ilişkideki rolü değişmeyecek faktörler kastedilmektedir. Değişim faktörleri ise, böylesi bir analitik kategorilendirmeye çok olanak tanımasa da, belli bir örgü içerisinde süreklilik taşıyan unsurları ifade etmektedir. Türkiye'de Kasım 2002'de AK Parti'nin tek başına iktidara gelişi ve bunun, partinin geçmişi ve doğası da hesaba katıldığında, Türkiye'ye getireceği dönüşümler, ABD'nin Irak'a girişi ve bunun doğuracağı etkiler ve Türkiye'de yükselen anti-Amerikancı dalga, ilişkinin mahiyetinde değişikliğe neden olabilecek önemli faktörler arasında zikredilebilir. Bu doğrultuda, temel meselelerin oluşturduğu bir çerçeve içerisinde süreç, tartışılabilir bir anlama zeminine oturtulmaya çalışılacaktır.

I. 1 MART 2003 TEZKERESİ SÜRECİ VE ANALİZİ

ABD'nin Irak yönetimini, nükleer çalışmalar konusunda uluslararası toplumla gerekli işbirliği yapmadığı, nükleer silahlara sahip olduğu ve terörizme destek verdiğini iddia ederek suçlaması, 11 Eylül'den sonra dünyanın girdiği rotanın bir başka önemli boyutunun da Irak'ta yaşanacağını göstermekteydi. Zira Afganistan'da –kısmen- uluslararası desteği arkasına alarak giriştiği harekâta ABD, terörizmin küresel düzeyde bir tehdit olduğu savını işlemiş ve bunda da kısmen başarılı olmuştu. Ancak Irak üzerinden gelişen yeni süreç, Afganistan'da olduğundan daha farklı parametreler içermekteydi. Bunun en belirgin ve önemli kırılma noktası ise, uluslararası meşruiyetin sağlanmamış olması idi. Zira Irak savaşı öncesindeki argümanlarında ABD, temel olarak bazı istihbari bilgileri referans göstermiş, ne var ki bunların hemen hiçbirinin ispatını sağlayamamıştı. Böylesi bir ortam içerisinde ABD, gerek tarihsel olarak müttefiki olma konumu, gerekse jeostratejik anlamdaki önemli rolü dolayısıyla Türkiye'nin bu savaşta kendi saflarında yer alması için çeşitli diplomatik, siyasi girişimlerde bulunuyordu. Bu meyanda, karşılıklı çıkar öngördüğünü düşündüğü askeri, siyasi ve ekonomik temelli on beş sayfalık bir metin ilemek suretiyle sürecin Türkiye ile ilgili boyutunun resmi anlamda başlangıcını yapıyordu. 13 Ocak 2003 tarihli bu metin ile, Irak işgaline katılmak amacıyla Türkiye'ye konuşlandırılacak ABD birliklerinin faaliyetlerinin tabi olacağı ilke ve esaslar anlatılıyordu. Buna göre; ABD askeri birlik, uçak ve savaş gemisi sayısı belirtmeden Afyon, Adana, Batman, Çorlu, Diyarbakır, Malatya, Erzurum, İncirlik, Mardin, Muş, Gaziantep ve Sabiha Gökçen Havalimanları ile İskenderun, Mersin, Taşucu ve İzmir limanlarını askeri harekât amacıyla kullanmak istiyordu. Bunların yanı sıra, Irak'ın kuzeyinden işgale katılacak ABD kara birliklerinin geri desteği amacıyla, Mardin civarında lojistik destek bölgesi, Midyat civarında taktik toplanma bölgesi, Silopi civarında kolordu destek alanı ve Güneydoğu'da manevra alanı olarak kullanılacak bir bölgenin kurulması öngörülmüştü (Bölükbaşı, 2008: 25). Washington'dan gelen metin sonrası Türkiye ile ABD arasındaki müzakere süreci başlamış ve taraflar karşılıklı olarak kendi çıkar ve tehdit algılamaları doğrultusunda bu müzakere sürecini yürütmüşlerdir. ABD, 13 Ocak'ta iletilen ve Türkiye'nin açık çek vermesini bekledikleri on beş sayfalık metnin esas alınarak müzakerelerin biran önce sonuçlandırılmasını istiyordu. Bu anlamda, mevzi hazırlıkları için Türkiye'ye gelecek ABD personelinin statüsü ve faaliyet esaslarını belirleyen mutabakat metninin müzakereleri kısa sürmüş, birlikler 11 Şubat itibariyle Türkiye'ye gelmeye başlamışlardır. 1 Mart öncesi itibariyle, Türkiye'ye gelmesi öngörülen 3497 personelin 2015'i Türkiye'ye intikal etmiştir (Bölükbaşı, 2008: 35).

1 Mart sürecinde, askeri mutabakat metninin yanı sıra iki belge daha müzakere edilmiş ve sonuçlandırılmıştır: “siyasi belge” ve “ekonomik yardım paketi”. Türkiye ile ABD arasında Irak'ın bağımsızlığı, egemenliği ve toprak bütünlüğünün korunması; doğal kaynaklarının bir bütün olarak Irak halkına ait olması; özgür ve adil seçimlerin yapılmasıyla beraber insan hak ve özgürlüklerine saygılı demokratik bir yönetimin işbaşına gelmesi; Irak halkının egemenliğin sahibi olduğu bir rejimin tesisi; ırk, etnik köken, cinsiyet, dil ve dini inanca dayalı tüm ayrımların ortadan kalktığı bir sosyal yapının inşası; yeni bir ordunun oluşturulması; tüm Irak

bölgesinin terörizmden arındırılmasını öngören Irak'ın geleceği hakkında yapılacak işbirliğinin esaslarının belirlendiği siyasi belge, 1 Mart tezkeresi kabul edilmemiş olduğundan imzalanamamış ve uygulamaya konulamamıştır. Bu süreçte, ABD'nin Irak işgalinden kaynaklanacak zararlarını karşılaması için Türkiye'ye yapacağı ekonomik yardım konusu da bir hayli ciddi bir gündem maddesi olarak yer tutmuştur. ABD tarafınca yapılan değerlendirmeye göre Irak'a askeri harekât yapılması halinde Türkiye ekonomisinin 6 ile 15 milyar dolarlık kaynağa ihtiyacı olacağı hesaplanıyordu. Bu doğrultuda, krediler ve hibelerden oluşan toplam 15 milyar dolarlık bir paket ABD tarafından Türkiye'ye önerildi. Ancak bu yardım paketi, Türkiye'nin Irak işgalinde ABD ile tam işbirliği yapması, IMF'nin şartlarını yerine getirmesi ve bu çerçevede, öngörülen ekonomik programları sürdürmesi şartlarına bağlı kılınmıştı. Ne var ki 1 Mart tezkeresinin reddiyle beraber, bu paket de yürürlüğe girmemiştir.

Bu süreç elbette ki, iki ülkenin de kendi cephelerinden, kendi beklentileri ve kaygıları üzerinden yürüyen bir süreç olmuştur. Tezkerenin öncesindeki zaman dilimi, tarafların karşılıklı olarak birbirlerine kendi isteklerini kabul ettirebilme, olası zararları da olabildiğince aza indirme stratejilerinin yaşandığı bir zaman dilimidir. Olay, Türkiye cephesinden birkaç farklı boyuttan değerlendirilmektedir. Askeri, siyasi ve ekonomik anlamdaki görüşmelerin devamı, birtakım kaygı ve çekincelerin olmaması anlamına gelmiyordu. Krugman, Türkiye'nin Afganistan'da olup bitenin ve 11 Eylül sonrasında atılan New York'a destek nutuklarının, sonrasında paraya dönüşmediğinin farkında olduğunu belirterek, ortada karşılıklı güvene dayalı birtakım sorunların olduğunu belirtiyordu. (Krugman: 2003, 25 Şubat). Beraberinde, Türkiye'nin jeostratejik konumunun, Türkiye'ye hem pozitif hem de negatif bir etkisinin olabileceği, bunun ise Türkiye'nin bölgesel konumuna dair değerlendirmesi gereken önemli bir parametre olduğu belirtiliyordu:

“Türkiye krizin tarafları Irak ve ABD ile iyi ilişkilere sahip. Bu durum İran, Suriye ve Suudi Arabistan gibi diğer ülkeler için söz konusu değil. Ayrıca aynı zaman dilimi içinde savaştan istifade ve zarar edecek ülke Türkiye. Irak pazarından, imar anlaşmalarından esaslı paya sahip olacak ve petrol indirimlerinden yararlanacak. ABD'nin mali yardımları devam edecek. Ancak şartların değişmesi ve Kürtlerin bağımsızlık istekleriyle denetimin kaybolması durumunda zarar görebilir ve Türk sokaklarını karşısına alabilir” (Mardini: 2007, 5 Haziran).

Bu paralelde Türkiye'nin kendisine çektiği kırmızı çizgilerden bahsetmek gerekmektedir. İlki, yanı başında oynanacak tehlikeli bir oyunun parçası olmamaktır. Buradaki en büyük sorun küresel düzeyden bakıldığında Türkiye'nin Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin, Avrupa Birliği'nin ve NATO'nun bölündüğü, ortak bir amaç noktasında uzlaşmanın sağlanamadığı, savaşa yaklaşım noktasında ciddi çatlakların olduğu bir konjonktürde, komşusuna savaş açan ülke konumuna düşme endişesini taşımasıdır. İkinci kırmızı çizgi ise, ABD ile ilişkileri zedelememektir. Zira yine küresel düzeyden değerlendirildiğinde NATO'nun tarihsel destekçisi ve ABD'nin önemli bir müttefiki olarak Türkiye, kendisine uluslararası sahada önemli ve etkin bir ülke rolünü biçmesiyle, beraberinde AB ile aralarındaki pürüzlerde dahi ABD'nin yardımını istemekten çekinmeyen bir ilişkiye sahip olmasıyla, bu konuda da dikkatli olması gerektiğini düşünmektedir.

Ancak yine de hem bölgesel istikrarın önemi konusunda son derece hassas bir politikaya sahip olması hem de bu istikrarın bozulmasına sebebiyet verecek herhangi bir girişime karşı olması anlamında ABD'den, araçlar anlamında farklılaşmakta olduğu da göz ardı edilemez bir gerçektir. Bu sürecin iki ülkenin tehdit algılamasındaki farklılaşan yanı, Türkiye'nin bu bölgesel istikrar yaklaşımı ve sorunların diplomasi yoluyla çözümünü savunmasında yatmaktadır.

Konunun ABD cephesinden analizi ise kendine has özellikler barındırmaktadır. ABD cephesinde, Türkiye'nin ABD tarafından Irak operasyonunda açılması düşünülen bir kuzey cephesine katılmamasının Washington'a maliyetinin fazla olacağı öngörülmektedir. Bu maliyetin, tıpkı ABD ile yürütülen müzakereler gibi, siyasi, askeri ve ekonomik unsurları bulunmaktadır:

“Askeri planda, harekâtın çok uzayacak olması, Kürtler'in girişimleri nedeniyle Türkiye ordusunun muhtemel müdahalesi ve amacı Irak ordusunu kuzeyde meşgul etmek olan Amerikan birliklerinin kuzeye saplanıp daha çok can kaybı vermesi risk unsurları olarak sayılmaktadır. Ekonomik planda, böyle bir operasyonu hava köprüleriyle ve Körfez'e yönlendirilecek gemilerden sürdürmek, Türkiye'ye verilmesinde çekingen davranılan mali destekten çok daha pahalıya mal olacaktır. Ama en önemlisi siyasi maliyettir. ABD Irak'ta Türkiye gibi Müslüman nüfuslu ama Batı yanlısı, laik ve parlamenter bir cumhuriyet görmek istemektedir. Fakat bunu yaparken elli yıllık müttefiki Türkiye'yi ikna edememiş olması, sıkıntının asıl kaynağıdır. Bu durum zaten BM, NATO ve AB'de meşruiyet sorunları yaşayan Washington'ın sıkıntısını artıracaktır” (Yetkin: 2003, 22 Şubat).

ABD'nin tarihi ve doğal müttefiki Avrupa devletlerinin tutumunun ABD yönetimi için kötü bir sürpriz olduğu zaten bir gerçek iken, bu bağlamda ABD'nin müttefikleri arasında bölgesel rolü itibariyle çok önemli bir müttefiki olan Türkiye'nin çekincelerini ifade etmesi ve ABD'nin Saddam Hüseyin rejiminin güç kullanarak değiştirilmesi planına karşı çıktığını gizlememesi, ABD'nin elini zorlaştıran önemli bir faktör olarak belirlemektedir. Ne var ki yukarıda da belirtildiği üzere, iki farklı vizyon temeline dayalı iki farklı politikadan bahsedilmesi dolayısıyla, ABD'nin küresel bir vizyona sahip bir devlet olarak politika ve stratejisini bölgesel odaklı bir yaklaşıma çekmesi de düşünülemez. Bu da, Türkiye'den temel itibariyle araçlar anlamında bir farklılaşma anlamına gelecektir. Bölgenin istikrarı amacı paydasında ortak noktalar bulunsa da Türkiye'nin daha bölgesel temelli bir kaygıyla, ABD'nin bu amacın gerçekleşmesine yönelik güce dayalı politikasını benimsediğini söylemek pek de mümkün olmayacaktır.

Bu sayılan faktörler ışığında gelişen uluslararası ve bölgesel konjonktürde, ABD Irak işgaline yönelik Türkiye'den taleplerini belirten tezkerenin ilk girişimini Başkan Bush'un Başbakan Abdullah Gül'e yazdığı mektupla yapmıştır. Mektubun ABD ile Türkiye arasındaki tarihsel ve stratejik işbirliği temeline dayanılarak yazılmış olmasının, iki ülkenin de bu süreçten ciddi çıkarları olacağını dayanağı olarak değerlendirilmektedir. Güvenliğin, uzun vadeli barışın ve iki ülke arasındaki işbirliğinin yararına olduğuna inandığını belirttiği bu tezkerenin, stratejik bir yol kavşağında gündeme geldiğini ve bunun kabulünün ABD-Türkiye ortaklığını zirveye taşıyacağını belirttiği mektubunda Başkan Bush, NATO müttefikliği ve son olarak da Afganistan'da Türkiye'nin aldığı önemli rolü büyük bir

memnuniyetle karşıladığı belirterek iki ülke arasındaki küresel ve bölgesel işbirliğine vurgu yaparak Türkiye’den bu harekâta açık destek talep etmektedir (Bush, 2003).

1 Mart 2003 günü Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde asker gönderme ve bulundurma tezkeresi oylanmış; oylamaya 533 milletvekili katılmış ve 264 kabul, 250 ret, 19 çekimser oy kullanılmıştır. Kabul oyları “salt çoğunluk” olan 267’ye ulaşamadığı için tezkere kabul edilmemiştir. Bu sonuçla hükümet, 276 olan güvenoyunun bile altına düşmüştür. Daha önce üs ve limanların ABD’ye açılmasına ilişkin tezkere 193’e karşılık 308 oyla kabul edilmiş, söz konusu oylamada Adalet ve Kalkınma Partisi 14’ü ret olmak üzere 53 fire vermiştir. “Asker gönderme ve bulundurma” tezkeresinde ise AK Parti’deki fireler hafta boyunca devam eden ikna çabalarına rağmen 97’ye çıkmıştır. Bu sonuç, hem hükümet hem de ABD için ciddi bir şok etkisi yaratmıştır. Batı basını, Türkiye’nin ABD’nin NATO’daki en yakın müttefiklerinden biri, ayrıca Müslüman ve laik bir demokrasi olduğuna vurgulayan ve sonucu bu perspektiften değerlendiren analizlere yer vermiştir.

Birkaç örnekle açmak gerekirse; The Washington Post, olayı:

“Tezkerenin reddi, Bush yönetiminin savaş planlarını yeniden yazmasına neden olabilir. Amerikan yönetiminin bir yetkilisi, sonuç için ‘çok büyük mesele’ dedi. Aynı yetkili, ‘Amerikan yönetiminin, Türk hükümetinin bir sonraki hareketi için ‘bekle gör’ politikası izlemek veya hemen birlikleri Kuveyt’e yönlendirmeyi içeren B planını devreye sokmak arasında karar vermesi gerekiyor’ yorumunu yaptı. Karar, Irak’a karşı savaşta uluslararası destek kazanmaya yönelik ABD çabalarına başka bir darbe. Türkiye seçeneği olmazsa ABD, havadan indirerek getireceği daha hafif bir gücü kuzeye yerleştirecek, ancak Türk üsleri olmadan, Amerikan askerlerine cephaneye, yiyecek ve yakıt sağlamak çok zorlaşacak”

şeklinde; New York Times ise:

“Türk milletvekilleri, ülkeyi Amerikan birliklerine açmayı reddetti. Türkiye’de meclis, Bush yönetiminin savaş planlarına ağır bir darbe indirdi. Türk liderlerin parti üyelerini tezkereye destek vermeye ikna edeceğinden emin olan Amerikalı yetkililer şok yaşadı. Tezkerenin reddi aynı zamanda siyasi bir darbe de oldu. Zira Türkiye ABD’nin en yakın müttefiklerinden biri, NATO üyesi ve Müslüman, laik bir demokrasi”

şeklinde duyurmuştur (Radikal: 2003, 3 Mart).

ABD açısından askeri stratejinin zorlaşmasının ve ekonomik maliyetin artmasının yanı sıra bu sonuç, siyasi anlamda ciddi bir mevzi kaybı anlamı taşımaktadır. Uluslararası süreçte her geçen gün yalnızlaşan ABD, ret kararıyla, gerek İslam dünyası gerekse Almanya-Fransa’nın öncülüğünü yaptığı Avrupa ve Rusya ile Çin gibi büyük güçlerin küresel muhalefetine karşı daha da kırılğan bir güç dengesi tablosuyla karşı karşıya kalmıştır. Bu anlamda ret kararı, ABD’ye karşı BM ve NATO’da çok daha ciddi bir direnç anlamı taşıması bakımından önemli sonuçları olacak bir karardır. ABD’nin Güvenlik Konseyi’nden Irak’a müdahaleye imkân tanıyacak bir karar alması çok daha zor hale gelecek; NATO’yu bu harekâta yedek gücü gibi kullanması da mümkün olmayacaktır. Beraberinde, böl-

gesel düzlemde bakıldığında çok az sayıda Arap ülkesi dışında bölgedeki devletlerin de bu işgale yönelik olarak tereddüt ve şüphelerinin artması anlamına gelecektir. Tüm bu olası muhtemel sonuçlar, ABD cephesinde Türkiye'ye yönelik ciddi bir hayal kırıklığı ve kızgınlığa neden olmuştur; nitekim ABD Savunma Bakanı Paul Wolfowitz, savaşın uzaması durumunun en önemli sorumlusunun Türkiye olacağını ve Türkiye'den, kendilerine göre, yapılan bu büyük hata dolayısıyla özür beklediklerini; bir diğer üst düzey Amerikan yetkilisi ise, Türkiye'nin nötr olma konumunu dahi kaybettiğini ifade etmiştir. (The Economist: 2003, 29 Mart). Bu açıklamalar, karşılıklı olarak iplerin ne kadar gerildiğini göstermesi anlamında kayıtlara geçmiştir.

Ancak bu gerilim halinin bir cephesi de Türkiye'dir. Türkiye içerisindeki anti-Amerikancı dalga, 11 Eylül olayları ile başlayan süreçte, önce Afganistan'daki kaotik durumun daha net gözlemlenmeye başlanması, hemen ardından da uluslararası meşruiyeti sağlanmamış bir işgale girişilmesi ile doruk noktasına ulaşmıştır. Toplumun hemen her kesimini içinde barındıran bir tepkisellik baş göstermiş; sadece İslamcı kampta ve AK Parti içinde değil; milliyetçi, kürçü ve solcu kamplarda; yine sadece toplumun alt tabakasını temsil edenlerde değil; orta sınıflarda, entelektüel arenada, akademik ve medya elitleri arasında da bunun bir neo-kolonial hegemonya tesisi çabası olduğu yönünde geniş bir kanı hâkim olmuştur. Böylece bir süreçte, iki ülkenin birbirinden ayrılan tehdit ve çıkar algılarının vurgulanması gerekmektedir. Dejevsky, ne olursa olsun Irak konusunda ABD ile Türkiye'nin çıkarlarının farklı olduğu gerçeğinin ortaya çıktığını; bunun da ötesinde, Türkiye'nin önceliklerinin (tehdit olmaktan çıkmış, istikrarlı, birleşik ve borçsuz bir Irak) "eski Avrupa" ve Avrupa kamuoyuyla, Washington ve Londra'da Irak'ın askeri güçle silahsızlandırılması ve rejim değişikliği çağrısı yapanlardan daha fazla ortak noktasının olduğunu belirtmektedir. (Dejevsky, 2003). Olayın Türkiye cephesinden analizi, bu noktada yoğunlaşmaktadır. Zira bölgesel istikrarı savunan bir ülke olarak Türkiye'nin hemen yanı başında bir komşu ülkeye girişilen askeri güce dayalı bir işgali kendi perspektifinden değerlendirip, bunun Saddam rejiminin devrilmesinden çok daha öte bir boyuta varacağına, bölgenin istikrarının bozulacağı riskine, zaman içerisinde olası İran ve Suriye'ye karşı girişilebilecek herhangi bir saldırıda da cepheye sürülebileceğine, İslam dünyasında "işgalci güçler" ile işbirliği yapan "saldırgan ve hain ülke" olarak görüleceğine, dolayısıyla Türkiye'nin saygınlığına olumsuz sonuçların çıkacağına yönelik kaygı ve endişeler ve bu işgalin aslında bir hegemonya savaşı olduğuna dair ciddi inançtan bahsetmek gerekmektedir. Bunlar, Türkiye açısından ABD cephesince çok paylaşılmayan ve kısmen göz ardı edilen temel kırılma noktalarıdır ve algıların ayrıştığı hususlar da bu noktalar etrafında yoğunlaşmaktadır.

II. 1 MART TEZKERESİ VE IRAK İŞGALİ BAĞLAMINDA TÜRKİYE-ABD İLİŞKİLERİ

Tezkere sürecinde ve bir bütün olarak Irak işgali döneminde görülen, Türkiye ve ABD arasındaki ilişkinin mahiyetinde var olan değişikliklerdir. Farklı tehdit ve çıkar algılarına, biri küresel biri bölgesel olmak üzere farklı kaygılara sahip iki ülke arasındaki ilişkinin seyri de şüphesiz önemli bir husustur. Bu anlamda tarih-

sel bağlamı da göz önünde bulundurarak yapılacak bir teorik analize ihtiyaç vardır. Bu ise, temel itibarıyla ilişkinin dinamiklerine yapılacak atıfla mümkün olabilecektir. Analitik olarak yapılacak bir kategorizasyonda, ilişkinin iki türlü dinamığe sahip olduğu söylenebilir. Birisi, süreklilik faktörlerinden müteşekkil; bir diğeri, değişim faktörlerinden müteşekkil dinamiktir. Bu analitik kategorizasyonun, ilişkinin mahiyetine dair teorik örgüyü daha sağlıklı bir zemine oturtması anlamında önemli ve gerekli olduğu kanaatindeyiz.

A. İLİŞKİDEKİ SÜREKLİLİK FAKTÖRLERİ

1. Jeostratejik Boyut

Olayın jeostratejik boyutu ile kastedilen, Türkiye ve ABD çıkarlarının değişik stratejik düzlemlerde birbirlerine yakınsamakta olmasıdır. Jeostratejik önem tarihsel olarak hem Türkiye cephesinden, hem de ABD cephesinden, karşılıklı belirleyici bir parametre olmuştur. Soğuk Savaş'ın başlamasıyla beraber 50'li ve 60'lı yılların başları, Sovyet tehdidinin çevrenmesi konusunda Türkiye ile ABD arasında çok yakın bir işbirliği zemininde geçmiştir. Savaş sonrası dönemde çift kutuplu dünya sisteminin iki büyüğünden biri olan Sovyetler'e coğrafi yakınlığı dolayısıyla Türkiye'nin Sovyet tehdidini yakından hissetmesi, Türkiye'yi Batı blokuna yaklaştıran çok önemli bir etken idi. Zira Sovyetler'den gelen baskılar, geçmişte imzalanmış Türkiye-Rusya Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması'nın ihlali olasılığının giderek artması, boğazların kontrolü noktasındaki Sovyet baskısının yoğunlaşması ve en nihayet, Kars ve Ardahan üzerinden Türkiye'den toprak hakkı iddiasında bulunması, Türkiye'nin kaygılarını haklılaştıran faktörler olarak zikredilebilmektedir. Savaş sonrası dönemde Truman Doktrini, Marshall Planı ve Türkiye'nin Batı ile bir blok politikası izlemek suretiyle NATO'ya kabulü, bu jeostratejik temelin, karşılıklı iki tarafın da çıkarına olduğunu ifade etmektedir. Zira ABD cephesinden bakıldığında, Türkiye'nin kendi bloğu içerisinde yer alması, Sovyetler'in çevrenmesi ve o bölgedeki hâkimiyet politikalarının net olarak sağlama alınması anlamına gelecektir; olayın Türkiye cephesi ise, Batı bloğunda yer alan bir Türkiye'nin gerek askeri ve güvenlik boyutunda, gerek ekonomik ve siyasi anlamda çıkarlarının gelişmesi ve tehditlerin caydırıcılığının artması anlamına gelmektedir. 60 ve 70'li yılların, daha çok Kıbrıs sorunu ekseninde anlaşmazlıklara sahne olması, özellikle de 1964'te Başkan Johnson'un, Sovyetler'in Kıbrıs sorunu ile alakalı herhangi bir müdahalesi durumunda NATO'nun Türkiye'nin yardımına gelmeyebileceğini belirttiği *sert* mektubu, Türkiye'nin Batı'nın savunma ve güvenlik taahhütleri noktasında ciddi endişe ve tereddütlere yol açmıştır. Öyle ki, Soğuk Savaş dönemi boyunca kendisine yönelik ABD cephesinden gelen yardımların, NATO çerçevesi dâhilinde bir savunma ve güvenlik bloğunun bir parçası olmaktan ziyade, kendisi üzerinde bir baskı aracı olarak işlev gördüğü yönünde bir kanı da Türkiye tarafında ciddi bir biçimde dillendirilmeye başlanmıştır (Larabee, Lesser: 2003: 164). Ancak jeostratejik temelli algılar, 70'lerin sonu ve 80'ler ile birlikte yeniden hâkim unsur olarak yerini almıştır. Zira Afganistan'a olan Sovyet müdahalesi, İran'daki İslam devrimi ve İran-İrak Savaşı'nın yansımaları, bir kez daha Türkiye'nin bölgesel rolünün ABD açısından önemi şeklinde tezahür etmiştir. Bu süreçte Türkiye ile ABD; Çin, Pakistan, İsrail ve Mısır ile geliştirilen ilişkiler yoluyla Sovyet bloku karşısında çok boyutlu bir

karşı koyuş projesi geliştirmiştir. 1985'teki *İki Taraflı Savunma ve Ekonomik İşbirliği Antlaşması* ile de ABD'nin Türkiye ordusunun modernizasyonuna yardımcı olması ve Türkiye ekonomisine destek olması çerçevesinde anlaşılmıştır (Athanassopoulou, 2001: 149). İlk Berlin Duvarı'nın yıkılışı ile birlikte Doğu Avrupa bloğunun çözülmeye başlaması, ardından da Sovyetler'in çöküşü, Soğuk Savaş döneminin kapanışını getirirken, Soğuk Savaş dönemine dair stratejilerin de revize edilmesi ve ABD ile Türkiye'nin bu dönem boyunca paylaştıkları jeostratejik temelli çıkar ve kaygıların yenilenerek devam ettirilmesi sürecini de başlatmıştır. Zira Batı'nın öncelikleri, tehdit algılamaları ve çıkar algılamaları, bir blok olarak yeni sisteme göre düzenlenmeye ihtiyaç duyacak; Türkiye, bu yeni siyasi atmosferde bölgesel anlaşmazlıkların yoğun olarak ortaya çıkabileceği bir coğrafyanın kilit ülkesi olma misyonunun en ciddi biçimde üzerine yükseldiği ülke olarak, Batı'nın ve bölgeye dair söz sahibi olmak isteyen herhangi bir gücün, kendisiyle çıkar anlaşmazlığı yaşamayı isteyeceği belki en son ülke ve jeostratejik anlamda ciddi bir ağırlık merkezi haline gelecektir (Cornell, 2001: 3). Özellikle Kafkaslar, Orta Asya ve Balkanlar'daki artan bölgesel öneminin, bu yeni geçiş dönemi siyasi konjonktüründe Batı bloğu içerisindeki bir Türkiye'nin güvenlik politikalarının Batı'nın politikaları içerisinde bir yer alıyor olması, Batı için ama daha özelden ABD için, hayati bir öneme sahiptir. Birinci Körfez Savaşı ittifakı, iki tarafın çıkarlarının da çeşitli stratejik düzlemlerde birbirine yakınsadığının çok belirgin bir yansıması olarak ortaklığın, "geliştirilmiş ortaklık" düzeyine geçilmesi anlamında önemli bir dönüm noktası olarak sayılmaktadır. Kimliğinin getirdiği birtakım önemli avantajlarıyla Orta Doğu için var olan ortaklık ilişkisi, Sovyetler sonrası bölgenin yeni dizaynı sürecinde, Brzezinski'nin ifadesiyle, Türkiye'ye, "Karadeniz bölgesinin istikrarı, Kafkaslar'da Rusya'nın dengelenmesi, İslami fundamentalizmin önünün kesilmesinde Batı'ya yardımcı olma ve NATO'nun aynı zamanda Akdeniz'de ve güneyde kilit üyesi olma işlevi" yüklemektedir (Brzezinski, 1997: 47). ABD'nin ve Türkiye'nin karşılıklı çıkarına dayalı bu yakın stratejik ilişki sürecinde, tarafların örtüştüğü tehdit ve çıkar algıları belirleyici olmuştur. ABD açısından Orta Asya, Kafkaslar ve Balkanlar'daki kontrol politikası, İslamcılık akımının yükselişini durdurma stratejisi ve Orta Doğu ve tüm körfez bölgesini kendi çıkarları ve politikaları doğrultusunda tesis etme çabası Türkiye'yi kendisi açısından vazgeçilmez kılarken; Türkiye açısından durum ise, Orta Asya'daki Türki cumhuriyetlerle olan iyi ilişkileri ve bölgedeki enerji havzalarının kendi çıkarlarına uygun şekilde değerlendirilme isteği, olumsuz bir durum halinde direkt olarak kendi güvenliğinin tehdit altında kalacağını bildiği Kafkaslar'da güvenlik ve istikrarın korunması, Balkanlar'daki Müslüman nüfusun ve haklarının korunması ve AB üyeliği yolunda ABD'den yardım beklentisi olarak değerlendirilebilir (Bacık, Aras, 2004: 63-64). Bu parametreler ise, 90'lı yılların sonlarında ortaklığın bir ileri düzey olan "stratejik ortaklık" düzeyine geçilmesiyle sonuçlanmıştır. Bu ortaklığın, Başkan Clinton'ın beş parçalı ajandasını oluşturan enerji konusu, ekonomik konular, güvenlik işbirliği konusu, bölgesel işbirliği konusu ve Ege/Kıbrıs konularındaki karşılıklılık ilkesi doğrultusunda, iki ülkenin de çıkarına olacak bir ortaklık olarak geliştirilmesi öngörülmektedir (Dışişleri Bakanlığı, 1995). Ne var ki 11 Eylül ile birlikte ABD'nin önceliklerinin, küresel terörizmin sona erdirilmesi rotasına doğru ciddi biçimde kaymış olması;

bu anlamda da Türkiye'nin komşuları İran, Irak ve Suriye'yi bu küresel terörizmle savaş dalgasında merkezi bir yere oturtmasının, ikili ilişkilerin seyrini dönüştüreceği görülmektedir. İlk başlarda, teröre karşı savaş nosyonu geleneksel bağların güçlenerek devam edeceğini gösteren işaretler sunmaktaydı; zira birçok dayanışma göstergesi vardı: Türk hava sahalarının açılması, lojistik ve mühimmat desteği ve Afganistan'daki NATO kapsamında oluşturulan ISAF birliğine ciddi asker tedariki ve birliğe yapılan liderlik. Bu göstergeleri, ABD açısından Türkiye'nin jeostratejik rolünün ne derece önemli olduğunu çok net biçimde gösteren göstergeler olarak okumak mümkündür. Ancak, Afganistan sonrası politikasındaki Irak'a yönelik işgal, ilişkilerin ciddi anlamda gerilimine sebep olan ve bu paralelde, ikili ilişkilerde kırılma noktası olan bir olaydır. Fakat özellikle ABD cephesinden jeostratejik boyutta Türkiye'nin önemi, stratejik ortaklığın geçirilen sıkıntılı süreç sonrası, en kısa zamanda yeniden tesisini gerekli kılmaktaydı; nitekim ABD Büyükelçisi Eric Edelman'ın sözleri, bu boyutun ABD açısından ne derece önemli olduğunu göstermektedir: "stratejik ortaklık, en kısa zamanda yeniden yapılandırılarak tesis edilmelidir" (Edelman, 2003).

2. ABD'deki İç Siyasi Dinamikler

ABD'nin tarihsel olarak devam edegelen ve Türkiye ile ilişkilerdeki dış politika rotasında belirleyici olmuş olan en önemli iç siyasi etmenlerin başında çeşitli lobilerin Amerikan dış politikasının belirlenmesindeki ağırlığıdır. Bunlar özellikle Yunan ve Ermeni lobileridir (Türkmen, 2009: 113). Kıbrıs ve Ege konularındaki Türkiye-ABD ilişkisi, tarihsel anlamda Yunan lobilerinin etkisi göz ardı edilemez. Özellikle 60'lı ve 70'li yıllarda yaşanan gerilimli durumu, ABD dış politikasının Türkiye'nin karşısında Yunanistan lehine bir tavır takınmasıyla izah etmek gerekmektedir. Türkiye'nin direkt ilgili olduğu bir diğer önemli lobicilik faaliyeti ise ABD içerisinde Ermeni lobisi üzerinden gerçekleşmektedir. ABD'nin, 1915'teki olaylarla ilgili Türkiye'nin kendi tarihi ve Ermenistan ile yüzleşmesi gerektiğini savunması, Ermeni lobisinin içerideki etkinliğinin önemli bir göstergesidir. Ne var ki, Ermeni meselesinin ABD'nin Kafkaslar'daki çıkarları ile ters orantılı bir yanı olduğu da birçok analistin hemfikir olduğu bir konudur. Zira, Azerbaycan'ın sahip olduğu enerji rezervleri, Türkiye'nin NATO'nun müttefikliği anlamında bölgedeki dominant rolü ve Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarının %10'unu işgal etmesi dâhil çeşitli antidemokratik tutumları gibi faktörlere rağmen ABD'nin çıkarlarına ters düşmekte olan politikalarında devam etmesi, Ermeni lobisinin ABD-Türkiye ilişkilerinde, ABD'nin dış politika rotasına ne derece etki ettiğinin bir göstergesi olarak okunmalıdır (Gregg, 2002). Nitekim Huntington da, ABD'li birçok uzman gibi, etnik temelli politikaların, ABD'nin yarından çok zararına olduğunu, ABD'nin çıkarlarının bundan dolayı tarihsel olarak ciddi zararlar gördüğünü ve uzun bir geçmişe dayalı müttefikleri ile olan ilişkilerini bozucu bir faktör olduğunu belirtmektedir (Huntington, 1997: 35).

3. Türkiye'deki İç Siyasi Dinamikler

Türkiye dış politikasının belirlenmesinde iç dinamikleri temel olarak şu başlıklar altında toplamak mümkün olacaktır: ilk olarak, Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı'nda bu yana ulusal egemenlik ve bağımsızlığa olan vurgusu ve verdiği önemdir; ki bu aynı zamanda Türkiye açısından, küreselleşen ve hızla birbirine bağımlı

hale gelen bir dünya siyaset sahnesinde Amerikan gücünün pasifleştirici ve domine eden etkisine karşı olan direnci de simgelemektedir (Türkmen, 2009: 118). İkinci bir dinamik Türkiye'nin, Robins'in ifadesiyle, dünyanın çift kutuplu olmaktan çıkmasından bu yana sergilediği bağımsız, serbest ve çok boyutlu sistemik bağlamıdır (Robins, 2007: 22). Bu ise, çift kutuplu bir dünya sisteminde güvenlik kaygısı ile kendisini bir bloğun politikalarına büyük oranda bağımlı hisseden bir Türkiye'den, bağımsız politika üretebilen, bölgesel anlamda kilit ve belirleyici bir Türkiye'ye geçiş anlamında okunmalıdır. Üçüncü bir dinamik, iç siyasi yapının demokrasi, çok partili ve meşruiyete dayalı bir sistem ile yönetilmesidir. Bu sistem, Türkiye yakın dönem siyasi tarihinin belirli aralıklarla yaşadığı ordunun siyasete müdahaleleri ile kesintiye uğrasa da, Türkiye ile ABD arasındaki ilişkinin temel doğası ve seyri, bu kesinti periyotlarından çok etkilenmemiştir. Başka bir deyişle bu müdahaleler, iç demokratik sürece ciddi anlamda zarar verse de, Türkiye'nin dış politikasındaki ana felsefesini ve seyrini değiştirmemiştir. Bir diğer dinamik, Türkiye'nin AB üyeliği ajandasıdır. Bu doğrultuda, Türkiye AB'ye üyelik için ABD'nin güçlü desteğine ihtiyaç duymakta, bunun için ise iç sosyal ve siyasal yaşamında demokrasi, insan hakları, hukukun üstünlüğü ilkelerini daha fazla geliştirecek uygulamalar ortaya koyması yönündeki ABD'nin isteği ve beklentisi dolayısıyla, bu üyelik ajandası süreci boyunca birtakım kırılma noktaları hep ihtiva etmektedir. Son bir dinamik olarak da, Türkiye ile ABD arasındaki ilişkinin dost, fakat eşit olmayan iki ülke arasında var olan bir ilişki olduğu gerçeği, Türkiye'nin dış siyaset yapımında her zaman belirgin bir zorlayıcı faktör olmuştur. Zira iç siyasette bu unsur her zaman, çeşitli söylemler altında çeşitli biçimlerde siyasa yapımcılarını etkileyen ve zorlayan bir denge arayışına sürecine itmiştir ki bu da ilişkilerin doğasını belirleme ve uygulamada, Türkiye cephesinde göz ardı edilemeyecek bir unsurdur.

B. İLİŞKİDEKİ DEĞİŞİM FAKTÖRLERİ

Değişimin, birden çok faktörün bir araya gelmesiyle oluşan süreçler bütünüdür ifadesi olduğunu söylemek mümkündür. Bir bakıma bazı sismik olayların vuku bulması, ilişkilerdeki bazı değişim faktörlerini doğal olarak doğurmuştur. 2002'de, Türkiye'de yapılan genel seçimlerde geçmiş siyasi yapının tamamıyla seçmen tarafından tasfiye edilmesiyle birlikte, Adalet ve Kalkınma Partisi'nin tek başına iktidara gelmesi, ABD cephesinden bir takım değişiklikler yaşanacağı şeklinde okunmuştur. Zira Türkiye'nin içinde geçmekte olduğu dönem gerek ekonomik, gerekse siyasi anlamda kaotik bir dönemdi ve bundan böyle tek parti hükümeti ile gelecek istikrarlı bir yönetim yapısının olacağı görülmektedir. Lakin partinin yönetim kadrosunun kökeni ve geçmişi, ABD ile olacak ilişkilerin orta ve uzun vadeli seyri açısından yine de bir muğlaklık taşımaktaydı. ABD, Türkiye'yi geleneksel olarak laik, Müslüman bir demokrasi şeklinde görmekteydi; fakat bu kez karşı karşıya bulunulan tablo, siyasal İslam'ın küllerinden doğmuş bir partinin ezici bir çoğunlukla ülkede işbaşına gelmiş olmasıydı (Cagaptay, 2004).

Buna, bir de hükümetin dış politikasında Türkiye'ye yeni bir dış politika vizyonu getirecek bir paradigma öngörmesi eklendiğinde, ikili ilişkinin mahiyetindeki değişimin biraz daha derinlere inmekte olduğunu söylemek mümkün olacaktır. Önce Abdullah Gül, ardından da Recep Tayyip Erdoğan başkanlığındaki

hükümetlerin dış politikadan sorumlu başbakanlık başdanışmanı olarak görev alan Prof. Ahmet Davutoğlu'nun Türkiye dış politikasına paradigmatik bir değişiklik vizyonu sunması; bu vizyonun temelinde de Türkiye'nin belirleyici olma misyonunu üzerine alması gerektiği fikrini yerleştirmesi, değişimin dışarıda paradigma anlamında bir kayış şeklinde okunmasına neden olmuştur. *Stratejik derinlik doktrini* (Mourinson, 2006: 947) olarak adlandırılan bu yeni doktrine göre Türkiye, Soğuk Savaş sonrası dönemin, global ve belirleyici bir aktörü olarak yer almak için gerekli tarihsel ve jeostratejik derinliğe sahiptir. Ve bu doğrultuda da, statik, tek boyutlu dış politikanın yerini, özgürlük-güvenlik dengesi, komşularla sıfır problem, çok boyutlu politikalar bütünü, sıkı esneklik temelli yeni bir diplomatik söylem ve ritmik diplomasiden oluşan beş ana prensibe dayalı vizyon temelli bir strateji almalıdır (Sözen, 2010). Bu yeni dış politika vizyonu, Türkiye ile ABD arasındaki ilişkinin mahiyetinde bir değişime de neden olacaktır; zira bölgesel bir ülke olarak Türkiye, kendi jeostratejik havzasında daha geniş bir etki alanı açmaya çalışmak suretiyle ABD'nin küresel vizyon temelli politikasında bölgeye ve Türkiye'ye bakışında revizyona gitmesini gerektirecektir.

Sayılan faktörlerin, Türkiye-ABD ilişkilerindeki değişimin zeminini oluşturduğu söylenebilir de, ilişkilerdeki gerçek dönüm noktasının ABD'nin Irak'a yönelik uluslararası meşruiyete dayanmadan giriştiği işgal olduğunu söylemek mümkündür. Zira bu süreç boyunca, ilişkilerde daha önce rastlanmadık bir niteliksel değişimin izlerini bulmak mümkündür. Bir Türkiye uzmanı olan Makovsky'nin ifadesiyle, daha önce hiçbir problem ABD-Türkiye ilişkilerinde bu denli gerilime neden olmamış ve bünyesinde bu kadar tehlikeli bir değişim potansiyeli barındırmamıştır (Makovsky, 2000: 230). ABD'nin Irak işgali, Türkiye cephesinde ABD ile alakalı bir meşruiyet ve niyet problemi olarak algılanmış, bu da Türkiye-ABD ilişkilerinin mahiyetine dair niteliksel bir kırılmaya sebep olmuştur. Algıların farklı şekillerde tezahür ettiği ve örtüşmediği böylesi bir sürecin, bir güven bunalımı ile neticelenecek kadar ilişkiler açısından tehlikeli bir süreç olduğu göz ardı edilemez bir gerçektir. Türk Dışişleri'nin ABD'nin, kendi kaygılarını paylaşmadığını düşündüğü esas olarak üç mesele olan Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması meselesi, bölgesel istikrar ve güvenlik ve Kuzey Irak'taki Türkmen nüfusun korunması konuları, ikili ilişkilerin doğasına yönelik, aslında görüldüğünden daha ciddi bir bunalımı barındırmakta ve işaret etmektedir. Bunun adı güven bunalımıdır. Bu faktörlerin üzerine bir de Türkiye'de yükselen anti-Amerikancılık eklendiğinde, ABD-Türkiye ilişkilerinde belirgin bir kırılmayı gözlemlemek mümkün olacaktır. Zira ABD'nin algılanışına dair ortaya çıkan olumsuz bakış, Türkiye dış politika seyrini de kaçınılmaz olarak etkileyecektir. Bütünü değişeceğini söylemek güç olsa da, bundan böyle en azından atılacak her adımda bu saydığımız algı faktörü önemli bir parametre olarak Türkiye dış politika yapımında ortada duracaktır.

III. 1 MART TEZKERESİNİN GÖSTERDİKLERİ: İLİŞKİLERDE TEMEL MESELELER VE KIRILGAN ZEMİN

Irak işgalinin başlangıcında birçok insan, ABD'nin Orta Doğu politikası için artık Türkiye'ye ihtiyacı olmadığını düşünmekteydi. Fakat süreç tersine işledi. Saddam sonrası Irak ve bölge açısından Türkiye, ABD için temel ve vazgeçilmez

bir konumda bulunuyordu. Zira ABD'nin Türkiye'nin büyüklüğü, demografik yapısı, Müslüman karakteri ve beraberindeki seküler, demokratik yönetim şekli ile örtüşen birçok çıkarı mevcuttu. Orta Doğu'daki yeni yapılanmada ve terörizme karşı savaş nosyonunun pratiğinde, aynı zamanda Orta Asya ve Kafkaslar'daki jeostratejik ittifak konusunda, Türkiye ABD açısından önemini korumasından da ötede, arttıran bir müttefik olarak kabul görüyordu. Jeostratejik açıdan Türkiye-ABD ilişkilerinin geldiği noktanın değerlendirildiği 2007 yılının Mart ayı Temsilciler Meclisi toplantısında, Türkiye'nin önemi ile alakalı temel olarak şu başlıklara vurgu yapılıyordu: Suriye, İran ve Irak'a sınırının olması, Lübnan'daki barış gücünde fiili olarak asker bulundurması, İsrail ile bölgedeki iyi ilişkilere sahip en önemli ülke olması, ve Doğu-Batı enerji koridorunun en temel unsurlarından biri olması. ABD Dışişleri Bakanlığı Avrupa ve Avrasya Bürosu Başkan Yardımcısı Daniel Fried, bu anlamda Türkiye'nin ABD ile, Irak ve Afganistan'da ortak paydaları olduğunu belirtiyordu. Hava yolu ile taşınan tüm kargonun %74'ünün İncirlik üzerinden taşındığını ve bunun Almanya alternatifi üzerinden yapılması durumu ile kıyaslandığında sadece bu kalemden ABD'ye yıllık 160 milyon dolar kâr ettirdiğini; Habur sınır kapısından Irak'a benzin, yiyecek ve suyun girişinin sağlandığını; Kuzey Irak'ın elektriğinin önemli bir bölümünün Türkiye'den alındığını; Irak ve Afganistan'daki ABD askeri operasyonlarına askeri tedarik sağlamak ve sivil yeniden inşa sürecinin bir parçası olmak anlamında önemli bir unsur olduğunu belirtmekle, Türkiye'nin ABD için olan önemine vurgu yapıyordu. Bununla birlikte İsrail-Filistin ve Lübnan sorunlarının çözümünde ve uluslararası terörizmin karşısında durmada bölgedeki ABD'nin en büyük müttefiki olduğunu belirtiyordu. Yine, Orta Asya ve Kafkaslar'daki enerji güvenliğini Gürcistan ve Azerbaycan ile beraber çalışarak koruma noktasındaki kilit rolüne vurgu yapıyordu (US Department of State, 2007).

O halde sorulacak soru, ortada böylesi gerçeklikler varken, ilişkilerde geleceğe yönelik nasıl bir rota çizileceğidir. Buna cevap verebilmek için, iki tarafça da paylaşılan bazı temel amaçlar ve bu amaçların, kendisi içerisinde açıklanacağı bazı temel meselelerden oluşan bir çerçevenin inşa edilmesi gerekmektedir. İki taraf açısından da, farklı ağırlıkta da olsa, paylaşılan bazı ortak amaçlardan bahsetmek yerinde olacaktır. Terörizme karşı savaşın devamı ve nükleer mesele de dâhil tüm karşılıklı güvenlik alanlarını ilgilendiren meselelerde ortak çalışma, petrol ve gaz rezervlerinin korunup geliştirilmesi, Türkiye'nin laik, demokratik ve Batı'ya dönük sisteminin kuvvetlendirilmesi ve desteklenmesi, ekonomik işbirliğinin güçlendirilmesi, Türkiye'nin AB üyeliğinin sağlanması yolunda ortak çalışılması konularını temel amaçlar olarak sıralamak mümkün olacaktır. Bu sayılan amaçlarda, iki tarafın da kendi perspektifleri ve algıları doğrultusunda farklı ağırlık merkezleri vardır. Terörizme karşı savaş ve petrol rezervleri başlıkları ABD cephesinden Türkiye'ye göre daha fazla önem arz eden konular iken; Türkiye açısından, Türkiye'deki iç sistemin kuvvetlendirilmesi, ekonomik konulara yoğunlaşılması ve AB üyeliği konuları ABD'ye nazaran daha önemli konular olarak görülmektedir. Fakat her bir madde için farklı seviyelerde olsa da, bu sayılan amaçlar doğrultusunda iki ülkenin çıkar ve tehdit algılarının örtüştüğünden bahsetmek mümkündür. Bu amaçların ise, kendisi içerisinde açıklanacağı stratejik ortaklık ilişkisinin temel meselelerinin oluşturduğu bir çerçeveye ihtiyaç vardır. Bu meseleleri temel

bazı başlıklar altında şu şekilde toplamak mümkün olacaktır: Kuzey Irak ve Kürt meselesi, terörizme karşı savaş, NATO ittifakı, AB üyelik ajandası ve stratejik kaygılar (Prager, 2003). Bunların içerisinde çıkarların birbirine yakınsadığı başlıklardan bahsetmek mümkün iken, amaçların farklı temele dayanmasından dolayı çıkarların birbirinden daha ayrık olduğu başlıklardan da bahsetmek mümkündür.

Türkiye, Irak işgali öncesinde de defalarca Kürt meselesinin kendisi için ciddi bir güvenlik meselesi olduğu, potansiyel bir Kürt mülteci sorunu ile karşılaşılacağı ve PKK terörizminin yeniden canlanabileceği yönündeki kaygılarını belirtmekteydi. Esasında bu kaygı, Osmanlı'nın son dönemine kadar uzanmaktadır. Sevr Antlaşması ve Batılı güçlerin ülkeyi ele geçirme ve bölme arzusu yönündeki kaygılar, Türkiye'nin bağımsız bir Ermenistan ve bağımsız bir Kürdistan devleti korkularını tetiklemekteydi. Bu bağlamda, Kuzey Irak'ta korunan bir Kürt bölgesinin, Türkiye topraklarındaki Kürt coğrafya üzerinde bir baskı oluşturacağı, bunun bağımsız bir Kürt devletine kadar uzanabileceği, Saddam sonrası Irak'ta Türkmenler'in dışlanabileceği yönünde Türkiye'nin kaygıları mevcuttur. Temel sıkıntı da ABD'nin bu konulardaki niyeti konusunda var olan ciddi şüphelerdir. Bu bağlamda Türkiye ile ABD arasında yaşanabilecek güven problemi ihtimali göz ardı edilmeyecek bir ihtimaldir; zira Saddam sonrası Irak'taki siyasi atmosferin, Ankara'nın endişelerini doğrular nitelikte bir manzara oluşturacağına dair Ankara'nın güçlü bir kanaati bulunmaktadır. Bu noktada, kullanılan insan hakları ve barışçıl çözüm kavramlarına da Ankara cephesinden itiraz gelmektedir. Türkiye, bu kavramların ABD'nin kendi çıkarları doğrultusunda doldurulduğunu, siyasi çözümden kastedilenin ise bağımsız bir Kürdistan sürecine herhangi bir engelleyici faktörün bulaştırılmaması olduğuna inanmaktadır. Gerçek niyetler ve amaçlar ne olursa olsun, bu meselenin ikili ilişkilerde en gerilimli mesele olduğu kabul edilmelidir. Bu bağlamda, ABD Dışişleri Bakanlığı'nın PKK ile mücadelede özel temsilciliğini yapan General Ralston, ABD'nin konuya Türkiye'nin hassasiyetlerini gerekli ölçüde dikkate almayan bir biçimde yaklaştığını, bunun da Türkiye tarafında haklı bir rahatsızlık yarattığını söyleyerek, birtakım somut adımlar atmak suretiyle bu meselenin ihtiva ettiği gerilimli durumun yatıştırılması gerektiğini belirtmektedir. Ralston, Türkiye, Irak ve ABD hükümetlerinin ortak bir koordinasyonla, atılması gerekli somut adımları şu şekilde sıralamaktadır: PKK'nın Irak'taki varlığının kınanması yeterli değildir, Irak'taki tüm ofislerinin kapatılması gerekmektedir; PKK'yı cesaretlendirecek herhangi bir söylemin önünün kesilmesi gerekmektedir; PKK üyeleri için bir toplanma kampı haline gelmiş olan Mahmur kampının kapatılması yolunda girişimlere bir an önce başlanmalıdır; PKK'nın gücünün kırılması ve yok edilmesi yolunda üç hükümet arasında haberleşme ve lojistik alış-verişi sağlanmalıdır (US Department of State, 2007). ABD'nin resmi politika söyleminin PKK terörizminin sona erdirilmesi ve PKK'nın ABD ve Türkiye'nin ortak düşmanı olduğunu belirtmesi, konuya dair Türkiye tarafının endişelerini azaltmaya yetmemekte; bu durum da ilişkileri zora sokan önemli bir problem olarak ortada durmaya devam etmektedir. Zira Türkiye, bölgesel düzlemde bakıldığında, Irak'ın istikrarı vurgusuna ağırlık vermek suretiyle bu kaygısının pratik bazı sonuçlar üzerinden inşa edilen bir kaygı olduğunu belirtmektedir.

Bu, bununla doğrudan ilişkili bir başka problemlili durum olarak terörizmi tanımlama ve terörizme bakış meselesini gündeme taşımaktadır. ABD cephesinden terörizm algısı ve Türkiye'nin bu algı içerisindeki rolü ile Türkiye cephesinden terörizm algısı ve ABD'nin bu algı içerisindeki rolünün çoğu kez uyuşmadığı, hatta çatıştığı görülmektedir. ABD cephesinden bakıldığında, 11 Eylül saldırıları ile başlayan süreçte, küresel terörizm ile savaş söyleminin pratiğinde ABD'nin farklı bölgelerdeki terörizm algılamasını Türkiye de büyük ölçüde paylaşmış; Afganistan'daki ISAF birliklerinin liderliğini yapmış, hava sahalarını kullanıma açmış, NATO'nun Akdeniz'deki terörizme karşı kurduğu yürüttüğü operasyonlarına beş gemi ile destek vermiş, terörist ağların izlenmesi, bilgi paylaşımı ve terörist grupların ortaya çıkarılmasında ABD ile çok yakın bir işbirliği sürecine girmiştir. Bundan sonraki süreçte de bu işbirliğinin süreceği yolunda bir mutabakat vardır; ancak ABD'nin Türkiye'nin iç ve bölgesel güvenliğini tehlikeye atacak tarzda davranması durumunda ve öyle ki, giriştiği operasyonların terörizme karşı bir savaş olarak değil, bir jeopolitik, jeoekonomik ve dini temelli savaşlar dizisi şeklinde okunması durumunda, bu işbirliği süreci büyük oranda bitecektir.

Kaldı ki, Soğuk Savaş'tan bu yana NATO bloğuna Türkiye'nin verdiği destek ve bu süreçteki karşılıklı gelişen paralel kaygı ve beklentiler, ABD'nin Irak işgali ile farklı bir rotaya girme eğilimi göstermiştir. Bu bağlamda, NATO içerisinde ciddi bir uzlaşımın ve fikir birliğinin olduğunu söylemek güçleşmiştir. Bu da doğal olarak, NATO'nun ABD açısından gelecekteki amaçlarında rahatça değerlendireceği ve destek bulabileceği bir yapı olmaktan yavaş yavaş çıkmaya başladığı gibi bir sonucu gündeme getirmektedir. Böylesi bir durumda, Türkiye'nin ABD ile gelecekte yer alabileceği herhangi bir operasyona katılımı çok daha güçleşecektir. Zira 1990-91 Birinci Körfez Savaşı, Somali, Bosna, Kosova ve Afganistan örneklerinde görüldüğü gibi kurumsallaşmış bir uluslararası operasyona Türkiye'nin katılımı da çok daha kolay ve anlaşılabilir; üstelik bu sayılanlardan özellikle Bosna için Türkiye kamuoyunun ciddi desteğinin olması; diğerleri için böylesi bir büyük çapta destek olmamasına karşın, uluslararası kurumsal bir yapı dâhilinde olduğu için Türkiye'nin müdahalelerin içinde yer almasının mümkün olabileceği gibi bir gerçek bulunmaktadır. NATO'nun bu yeni süreçte zayıflaması, Türkiye'nin ABD ile birlikte hareket edebilme kapasitesini de ciddi ölçüde sınırlayacaktı. ABD, bu yüzden Avrupa ile birlikte Türkiye'nin de aktif yer alacağı, yeniden yapılandırılarak daha geniş bir vizyon ihtiva edecek bir NATO öngörmektedir. Zira şayet transatlantik ortaklık tamir edilip yeniden biçimlendirilebilirse, ABD açısından NATO yeniden global düzeyde tehditlerin karşısında duracak ilk ve en önemli güvenlik bloğu anlamına gelecektir. Bu ise, gelecekteki tehditlerin ulus-ötesi bir karakterde vuku bulacağı dolayısıyla, Avrupa ile beraber Türkiye ve ABD'nin çıkarlarının örtüşeceği bir durum anlamına gelmektedir. Ne var ki küresel ve bölgesel hususlara dair ABD merkezli ikircikli tutum, bu kurumsal ortaklığı da orta ve uzun vadede sorgulatabilecek ve operasyonel alanını ciddi manada daraltacaktır.

Bu bağlamda, Türkiye'nin AB ile girdiği tarihsel süreç ve bu sürecin nereye evrileceği hususunun, ABD ve geniş anlamda Batı bloğu politikaları açısından duracağı pozisyon ve burada gösterilecek refleksler de, bahsi edilen bağlam ile

irtibatlı ayrı önemli bir noktadır. Batı bloğu açısından Türkiye'nin AB'ye üyeliğini, hem İslam dünyasının Batı'ya entegrasyonu üzerinden okuyacak görece uzun vadeli bir perspektifle hem de birtakım jeopolitik ve jeoekonomik çıkarlar üzerinden görece kısa vadede pragmatik bir zeminden değerlendirmek ile buna dair katı ve ikircikli bir tutum takınmak arasında bir tercih durumu karşımıza çıkmaktadır ve bu tercih durumu, sonuçlarını orta ve uzun vadede alacağımız kalıcı-niteliksel değişimleri bünyesinde barındıran bir gerçeklik anlamı taşımaktadır.

SONUÇ

Çalışma boyunca ele alınan başlıkların, AK Parti döneminde karşılaşılan ilk büyük küresel meydan okuma olan 1 Mart 2003 tezkeresinin sembolize ettiği niteliksel kırılmanın anlaşılması yönünde bir bakışla analiz edildiği belirtilmelidir. Bu bağlamda, 1 Mart 2003 tezkeresi süreci, kronolojik bir bilgilendirmenin ötesinde, meselenin mahiyetine dair çıkarılabilecek sonuçlar anlamında ele alınmıştır. ABD ve Türkiye'nin algılamalarındaki örtüşen ve ayrışan unsurların, bu çerçevede içerisinde okunması gerekmektedir. Beraberinde, bu sürecin ve işaret ettiği kırılmanın yaşandığı bütün bir dönem olarak Irak İşgali dönemi bağlamında, Türkiye ile ABD arasındaki ilişkinin kendisinde var olan ve sonrasında oluşan faktörler analiz edilmek suretiyle teorik bir kurgu oluşturulmuş ve ilişki, bu teorik kurgu içerisinde anlamlandırılmaya gidilmiştir. Bu kurgunun temel çerçevesini ise, ilişkinin süreklilik faktörlerini ve değişim faktörlerini belirlemek ve analiz etmek oluşturmuştur. Zira ancak bu sayede, bu sürecin uzun vadeye dair de nasıl bir etkisinin olabileceğinin cevabı verilebilecektir. İlişkideki süreklilik faktörleri ile; tarihsel ve yapısal olarak devam eden faktörler kastedilmektedir. Jeostratejik boyutun, ABD'deki iç siyasi dinamiklerin ve Türkiye'deki iç siyasi dinamiklerin ne anlama geldiğinin incelenmesi, bu faktörler üzerinden ilişkinin analizini mümkün kılmıştır. İlişkideki değişim faktörleri ile ise, değişimi ve kırılmayı oluşturan faktörler kastedilmektedir. Türkiye'de 2002 yılında Adalet ve Kalkınma Partisi'nin, ülkenin uzun bir süredir görmediği şekilde büyük bir çoğunlukla iktidara gelişinin, partinin kökeni ve yaklaşımı anlamındaki öneminin; bu paralelde Türkiye dış politikasında yaşanmaya başlanan paradigmatik kayışın ve ABD'nin Irak işgali ve bunun Türkiye cephesinden anlaşılma şekli ve yansımalarının ne anlama geldiğinin incelenmesi ise, bu faktörler üzerinden ilişkinin nasıl bir seyir izlediğinin analizini mümkün kılmıştır. Bu analiz ise, ikili ilişkilerin doğası ve pratiğindeki rotanın daha net olarak ortaya çıkması noktasında açıklayıcı olan önemli bir faktördür. Zira ortaklık amaçlarının ve bu amaçların dayandığı çerçeveyi inşa eden temel meselelerin karşılıklı olarak ne anlama geldiğinin izahı, analizin mantıksal ve teorik örgüsünün, 1 Mart 2003 tezkeresinin sembolize ettiği kırılma sürecinin ilişkilere olan orta-uzun vadeli etkisini açıklamada kendi içinde bir bütünlük, süreklilik ve tutarlılık arz etmesi bakımından önemlidir. Çalışma dâhilinde kullanılan metodik yaklaşımın buradan bina edilmesi bundan ileri gelmektedir, zira bugün de halen Türkiye'nin gerek iç gerek dış politika bütününe inşa ederken ve küresel ve bölgesel ilişkilerde verilen refleksi anılamlandırmaya/okumaya çalışırken, bu sürecin kısmen ürettiği ama mutlak surette öğrettiği parametrelerin döşediği bir zeminin varlığından bahsetmek hem mümkün, hem de oldukça gereklidir.

KAYNAKÇA

- ATHANASSOPOULOU, Ekavi; (2001), “American-Turkish Relations since the End of the Cold War”, **Middle East Policy**, 8(3), pp. 144-164.
- AYMAN, Gülden; (2008), “Bir Güvenlik Sorunsalı Olarak Türk-Amerikan İlişkilerinde Irak Açmazı”, iç. Gülden AYMAN (Ed.), **Irak Açmazı: Türkiye Açısından Temel Parametreler**, Boğaziçi Üniversitesi-TÜSİAD Dış Politika Forumu, ss. 51-85.
- BACIK, Gökhan and Bülent ARAS; (2004), “Turkey’s Inescapable Dilemma: America or Europe?”, **Alternatives: Turkish Journal of International Relations**, 3(1), pp. 56-74.
- BÖLÜKBAŞI, Deniz; (2008), **1 Mart Vakası: Irak Tezkeresi ve Sonrası**, İstanbul: Doğan Kitap.
- BRZEZINSKI, Zbigniew; (1997), **The Grand Chessboard**, New York: Basic Books
- BUSH, George Walker; (2003), **The White House Press Conference**, 22 February, İnternet Adresi: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=138>, Erişim Tarihi: 20.03.2017.
- CAGAPTAY, Soner; (2004), “Where Goes the US-Turkish Relationship?”, **Middle East Quarterly**, 11(4), pp. 43-53.
- CORNELL, Erik; (2001), **Turkey in the 21st Century: Opportunities, Challenges, Threats**, London: Curzon Press.
- DEJEVSKY, Mary; (2003, 4 March), “When a Vote against US is a Vote for Europe”, **NZHerald**, İnternet Adresi: http://www.nzherald.co.nz/nz/news/article.cfm?c_id=1&objectid=3198997, Erişim Tarihi: 11.04.2017
- EDELMAN, Eric; (2003, 13 Haziran), “Stratejik Ortaklığı Yeniden İnşa Etmemiz Gerek”, **Hürriyet**, İnternet Adresi: <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/edelman-stratejik-ortakligi-yeniden-insa-edelim-152975>, Erişim Tarihi: 22.03.2017.
- GREGG, Heather; (2002), “Divided They Conquer: The Success of Armenian Ethnic Lobbies in the US”, 28 August 2002, **Annual Convention of the American Political Science Association**, İnternet Adresi: <https://dspace.mit.edu/handle/1721.1/97604>, Erişim Tarihi: 22.04.2017.
- GÖNLÜBOL, Mehmet; (1999), **Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1995**, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- House of Representatives Subcommittee on Europe**; (2007, 15 March), “US-Turkish Relations and the Challenges Ahead”, Washington DC., İnternet Adresi: <https://www.hsdl.org/?view&did=475961>, Erişim Tarihi: 25.03.2017.
- HUNTINGTON, Samuel; (1997), “The Erosion of National Interests”, **Foreign Affairs**, 76 (5), pp. 28-49.

- İŞYAR, Ömer; (2005), “An Analysis of Turkish-American Relations from 1945 to 2004”, **Alternatives: Turkish Journal of International Relations**, 4(3), pp. 21-52.
- KRUGMAN, Paul; (2003, 25 February), “Threats, Promises and Lies”, **New York Times**, İnternet Adresi: <http://www.nytimes.com/2003/02/25/opinion/threats-promises-and-lies.html>, Erişim Tarihi: 10.04.2017.
- LARABEE, Steven and Ian LESSER; (2003), **Turkish Foreign Policy in an Age of Uncertainty**, Washington DC: Rand Corporation.
- MAKOVSKY, Alan; (2000), “US Policy towards Turkey”, in Morton ABRAMOWITZ (Ed.), **Turkey’s Transformation and American Policy**, New York: Century Foundation Press.
- MARDİNİ, Nizam; (2007, 5 Haziran), “İraklı Kimliği Kayboluyor”, **Dünya Bülteni**, İnternet Adresi: <http://www.dunyabulteni.net/yazar/nizam-mardini/880/irakli-kimligi-kayboluyor>, Erişim Tarihi: 12.04.2017.
- MOURINSON, Alexander; (2006), “The Strategic Depth Doctrine of Turkish Foreign Policy”, **Middle Eastern Studies**, 42 (6), pp. 945-964.
- PRAGER, Rachel; (2003), **Turkish-American Relations: Historical Context and Current Issues**, Ankara: TÜSİAD.
- ROBINS, Philip; (2007), “The Opium Crisis and the Iraq War: Historical Parallels in Turkey-US Relations”, **Mediterranean Politics**, 12 (1), pp. 17-38.
- SÖZEN, Ahmet; (2010), “A Paradigm Shift in Turkish Foreign Policy: Transition and Challenges”, **Turkish Studies**, 11(1), pp. 103-123.
- The Economist**; (2003; 29 March), “A Friendship on Hold”, İnternet Adresi: <https://www.economist.com/node/1667322>, Erişim Tarihi: 15.03.2017.
- TÜRKMEN, Füsün; (2009), “Turkish-American Relations: A Challenging Transition”, **Turkish Studies**, 10 (1) pp. 109-129.
- YETKİN, Murat; (2003, 22 Şubat), “Washington’la Sınır Harbi”, **Radikal**, İnternet Adresi: <http://www.radikal.com.tr/yazarlar/murat-yetkin/washingtonla-sinir-harbi-661566/>, Erişim Tarihi: 18.04.2017.